

Wojciech Słomski

O racjonalności

Sztuka i Filozofia 21, 180-182

2002

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Wojciech Słomski

(Kielce)

O RACJONALNOŚCI

V. Černík, J. Vicenik, E. Višnovský, *Historické typy racionality*, Bratislava 1997, 326 s.

Książek poświęconych refleksji nad pojęciem racjonalności ukazuje się obecnie wiele, zaś większość z nich przyjmuje bardziej lub mniej jasno wyrażoną przesłankę, iż przeżywa ono obecnie głęboki kryzys. Samo zagadnienie kryzysu jest przy tym na ogół stosowane w sposób, który należałoby nazwać intelektualną nonszalancją, gdyby tylko ów niefrasobliwy, niekiedy wręcz metaforyczny użytek, jaki się z niego czyni, był wynikiem świadomego zamiaru. Tak jednak zwykle się nie dzieje, a prace poświęcone trudnościom z prawidłowym zdefiniowaniem pojęcia racjonalności i określeniem jego funkcji w obrębie rozważań filozoficznych mówią o kryzysie tak, iż odbiorca ulega niekiedy nieodpartemu wrażeniu, iż chodzi o kryzys porównywalny do kryzysu ekonomicznego, przez który należy możliwie szybko i przy minimalnych stratach własnych przejść i jak najszybciej otrząsnąć się z minionych trudności. Nie miałoby sensu bliższe wnikanie w przyczyny owego stanu rzeczy, bowiem te nierozzerwalnie wiążą się z pojmowaniem najważniejszych problemów filozoficznych, przez co niemożliwe jest choćby skrótowe ich omówienie. Przed wszystkim jednak – z punktu widzenia zarówno refleksji nad pojęciem racjonalności, jak i rozważań, które zmierzają do określenia, czy rzeczywiście mamy współcześnie do czynienia z tak poważnym kryzysem racjonalności, jak zdają się sugerować niektórzy autorzy prac poświęconych temu zagadnieniu – poszukiwanie owych przyczyn nie wydaje się czynnością potrzebną.

Do myślicieli, którzy ulegli swoistej intelektualnej modzie na badanie kryzysu pojęcia racjonalności, z pewnością nie należą autorzy omawianej tu publikacji. Praca ta bowiem zwraca uwagę nie tyle może całkowicie nowym podejściem do problemu racjonalności, ile zdolnością spojrzenia na ów problem z właściwego dystansu. Dystans ten nie oznacza przy tym, iż autorzy usiłują potraktować dyskusję o racjonalności jako problem wyłącznie historyczny, dążąc do powstrzymywania się od prób zbadania relacji pomiędzy pojęciem racjonalności a współczesną rzeczywistością

(przy czym przez wyrażenie „współczesna rzeczywistość” rozumieć należy zarówno inne centralne dla kultury pojęcia, jak i całą cywilizację zachodnią, wraz z jej materialno-technologicznym stanem posiadania).

Podstawową cechą omawianej pracy nie jest jednak brak irytującego, emocjonalnego zaangażowania w diskutowane zagadnienia. Jego brak należy ocenić pozytywnie nie dlatego bynajmniej, iż wytrawnym filozofom przystoi zachowanie obojętności wobec świata i jego problemów, lecz dlatego, że nie stanowi ona przejawu osobistego światopoglądu autorów, a jest wynikiem dogłębnej filozoficznej refleksji, pozwalającej na wniknięcie w sedno zagadnień. Innymi słowy, mimo iż książka dotyczy pojęcia, które również dla autorów nie przestaje pojęciem dla kultury kluczowym, to jednak nie ma w niej śladów katastrofizmu, tak charakterystycznego dla wielu publikacji poświęconych temu zagadnieniu. Problem kryzysu racjonalności, będący, jak się wydaje, problemem wyjściowym dla zawartych w tekście analiz, nie jest ani nadmiernie wyeksponowany, ani też nadmiernie lekceważony. Dzięki temu, czytając tekst, nie odnosi się wrażenia, iż autorzy pragną przede wszystkim podzielić się z czytelnikiem swoim irracjonalnym lękiem przed przyszłością, jaka oczekuje kulturę i cywilizację zachodnią, gdy kryzys pojęcia racjonalności zostanie wreszcie przezwyciężony.

Widoczne w pracy przeświadczenie, iż obecny stan dyskusji nad pojęciem racjonalności ukształtował się w wyniku długotrwałego procesu ewolucji zarówno samej tej dyskusji, jak i diskutowanego problemu, nie jest jednak z punktu widzenia czytelnika jedynym powodem, dla którego jego wiara w ostateczny kryzys i zmierzch racjonalności w kulturze Zachodu powinna zostać co najmniej nadwątlona. Autorzy starają się przeprowadzić historyczne rekonstrukcje nie dla samych tych rekonstrukcji, lecz po to, aby pokazać, iż sposób pojmowania i funkcjonowania pojęcia racjonalności ulegał w przeszłości ciągłym przekształceniom niejako wskutek właściwej mu, historycznej prawidłowości (przy czym owa historyczna prawidłowość nie jest w żadnym razie tożsama z historyczną koniecznością czy też celowością kierunku, w jakim zmienia się diskutowane w tekście pojęcie). Z kolei argumenty zaczerpnięte z analiz historycznych – jakkolwiek nie sposób zaprzeczyć ich wartości jako argumentów istotnych z perspektywy czysto historycznej – spełniają funkcję dalece wykraczającą poza czysto opisową: uzmysławiają one mianowicie, iż do istoty racjonalności należy przekonanie, że w zmieniającym się świecie konieczne jest ciągłe rewidowanie własnego stosunku do racjonalności i ustawiczny proces przemiany jej pojmowania. Innymi słowy, przy pomocy argumentów historycznych autorzy starają się obronić

teżę, iż kryzys, z jakim mamy obecnie do czynienia przynajmniej na płaszczyźnie teoretycznej dyskusji o racjonalności, nie jest niczym niezwykłym, nie jest nawet kryzysem w tradycyjnym tego słowa rozumieniu, lecz jest jedynie sygnałem koniecznej i jednej z wielu zmian filozoficznego paradygmatu, w który pojęcie racjonalności jest w oczywisty sposób wpisane.

Fakt odniesienia rozważań do realiów współczesnego świata (a warto dodać, iż odniesienia te przebiegają na bardzo wielu płaszczyznach, od politycznych, ekonomicznych czy technologicznych poczynając, na realiach życia codziennego kończąc) nie oznacza, jak wspomniałem, iż książka powstała wyłącznie po to, by być historyczną krytyką pojęcia racjonalności. Na podstawie spostrzeżeń uzyskanych z analizy materiału historycznego autorzy starają się wybiegać w przyszłość i antycypować ewolucję badanego pojęcia – ewolucję, której kierunki przewidzieć można już teraz, właśnie poprzez diachroniczną i synchroniczną analizę tego pojęcia. Z przyczyn wskazanych powyżej za najważniejszą część książki uznać zatem wypada rozdział IV, zawierający wyrażoną *explicite* krytykę obecnego kryzysu pojęcia racjonalności, a w pewnym sensie także kryzysu współczesnej filozofii, bowiem pojęcie racjonalności zostaje przez autorów potraktowane jako bezwzględna podstawa wszelkiego filozofowania (tzn. zarówno filozofowania w sensie rekonstrukcji historycznych, jak i twórczej refleksji uprawianej współcześnie). Główny tok wywodu rozdziału IV nie zmierza jednak jedynie do wyjaśnienia przyczyn obecnego kryzysu względami historycznymi, lecz znacznie wykracza poza refleksję krytyczną i zawiera tezę, którą bez większej przesady uznać można za jeden z najoryginalniejszych pomysłów w literaturze ostatnich lat poświęconej filozoficznej refleksji nad pojęciem racjonalności. Teza, zgodnie z którą mamy obecnie do czynienia ze swoistą zmianą filozoficznego modelu racjonalności, z zastąpieniem modelu klasycznego przez model nieklasyczny, jest z pewnością tezą dyskusyjną, a z punktu widzenia pewnych filozoficznych stanowisk budzącą gwałtowny sprzeciw, lecz mimo wszystko tezą, wobec której nie sposób pozostać obojętnym. Zachowanie obojętności i powstrzymanie się od mniej lub bardziej polemicznej dyskusji z poglądem autorów nie jest zaś możliwe z tego względu, iż przedstawione argumenty, zwłaszcza argumenty historyczne, są zbyt ważne i zbyt intuicyjnie oczywiste, by dyskusja o problemie racjonalności nie przestała być w potocznym tego słowa znaczeniu racjonalna bez odniesienia się do nich. Fakt, iż tego rodzaju odniesienie musi być z konieczności odniesieniem także do dziejów pojęcia racjonalności w filozofii i kulturze europejskiej, a to z kolei wymaga drobiazgowej i rzetelnej wiedzy, z całą pewnością uznać należy za dodatkowy atut książki.